

I 1734.

M. Haller

Õppetus

Kuida wiisi Kolera tõbbe eest ennast hoida.

Et küll Liivlandi = ma = Kubbernemang senni ajani heas terwiseses on ollemas, nenda, et se Kolera tõbbi, mis mitme mu Wenne rigi Kubbernemangutesse Asia maalt ennast on wälja lahutanud, temmase weel ep olle putunud; on süiski Kubbernemango wallitus, ilma aëga wiitmatta, üllema wallitusse kässo peäle, Riia linnas, ühte Kubbernemango üllewaatmisse ammetit seädnud, mis nende linnade abbiga, mis teiste makondades on ollemas, selle peäle watab, kuida rahwa terwisse polest luggu, ja kui holehandmist peaks tarwis ollema, sedda ennese peäle wõttab. Sestinnane üllewataja ammet annab nüüd sedda õppetust, mis siin üllespantud, iggaühhele teada, ja loodab, et Kubbernemango rahwas, üllematte waewanäggemist tännoga tahhaks tundma õppida, mis sedda kurja Kolera tõbbe tahhaks ärra-

fata, kui sünniks, et temma ka meie maase wöttaks ennast laiale weddada. Peäle sedda antakse nüüd seddasinnast õppetust: kuidas wiisi inimenne ennese eest peab holt kandma, kelle külge Kolera tõbbi on hakkanud, ja mis ta peab teggema, enne arsti tullemist.

Õggalpool leiti ja nähti, et enne kui Kolera tõbbi ennast hakkas wälja lahutamata, innimesesed ülleüldsest ennast ei tundnud terwisfes ollewad; pea jookseb ümber, kõhho=seedminne on halw, seest käib weddelaste läbbi, ihho rammo löp=peb ärra, ja inimenne tunneb ennese sees tühjust ja pigistamist süddame al. Kelle jures nisuggused juhtumised; nende külge hakkab Kolera tõbbi kergemalt kui nemmad sömaaja jures ep olle kasinad, ehk ennast külmatawad, ehk kui nemmad abhastusfes ja tuskus.

Need, kennele nisuggune hädda käes, peawad weel ennam hoost kandma, et nemmad toidusfe polest kõhto ärra ei rikko, ning et nemmad kõrra pärrast ellawad. Nemmad peawad needsinnaabse õppetused kindlaste tähhele pannema ja aegsaste arsti jures nou küsima.

Ei woi kül welda: sedda ehk sedda rooga terwisfe rikkutawad ollewad. Agga tarwis on, et toidus hea, wärske ja terwilinne, et tedda kasinaste woetaks, ilma et koggoniste sellest ärralahkud, kuidas enne olled õppind. Kui inimenne on õppind, ka nattukest wina wõtma, siis se ka Kolera tõbbe aegus polle keeltud. Agga ommeti leiti selle ajal mõnningad road ja jomaajad kahjo teggewamad ollewad, kui: wärske leib, ehk weel ennam soe, happotud ruffi leib, ernes, oad, pehhasstanud, tored= ehk iddanenud=kartowlid, ugguritsid. lauk, sibbulad, kapstad, reikad, naered, kalid, appud marjad, wannad porkanid, peetid ja kõrwitsad,

lehma nisfad ja seened, kallad, mis myddase ja mäddase wee sees ellauud, olgo nad wärsked, wäggetad, solatud ehk suitsotud, kui angrias, lõhhe kalla, filmud ja nisugused; wanna, winske lihha, kust seest rammo wälja kedetud, suitsotud, solatud, raswane lihha, wannad metsa-linnud, worstid, kõwwaks kedetud munnad ja raswased kogid. Siis on ka need jomaajad kahjoteggetad: öllud, mis weel alles käimas, ehk happuks sanud, happu kallid ja nisugused road, mis jure happut kalja pantud, happo piim, ja wiimselt, kui külmat jomaaega ühhe forraga wöttad.

Sellepärast on nisugused road ja jomaajad enam kui mu ajal keelatud, sest, et nad kahjoteggetad on. Ruffi leiba olleks tarwis ialgi mitte wärskelt, waid ni pea ta küpsetud, pallokesse wiisi katkileikada, ja ahjus kuwatada, otsego weebakkid süa; pu wilja pareminne kedetud, ehk küpsetud wötta, sest et ta nenda kõhto wähheminne koormatab, küpsetud lihha on parem kui kedetud. Üllepä on tarwis, et roog puhtaste ja wiispärast saaks valmistud, ning et pissut kõõmnid, pippart j. n. t. f. jure pannakse, mis seedmist kergemaks teeb.

Wõnningad inimessesed seadawad sel ajal omma ellamist hõpis teist wiisi, kuidas sedda ollid õppind teggema ommas toiduses, ja wöttawad rohto, mis kõhto lahti teep; agga nisugune wiis ja rohtowõtminne, mis kõhto lahti kedab on Kolera tõbbe ajal kahjoteggetaw ja kardetaw asü ja

peab nisugusel ajal hõpis mahhajäma, ja kus abbi tarwis näitab ollwad, arstist nou küsitama.

Waidlematta tõssi on, Kolera tõbbe aigusst nende kohtades keige enam ollwad ja keige raskeminne, kus pahha tuul on wallitsemas, rabbase ma kohtades,

jöede liggidal, järvede = sure soode = ja mädda = ma = paikus, kitsais ulitsades, ja ma = jades rojase howidega, keldri toades, kus sees hull rahvast allati ellab ja mag = gab; kus pahha aur, must pessa, laste pessa = kuiwatamine, ja kus rojastus tuult rikkub. Seddasinnast kurja tuult ka suitsetamisse läbbi ei woi puhhastada.

Wotta siis, kus woimalik ello asset seäl, kus nisuggune kahjoteggen tuul polle ollemas, kanna holt, et elloasse, ulitsad, howid ja iggal pool keik puhhas, keela inimesse hulka kofko ollemist, isfiärranis haigi, ja kanna holt, et wärske tuul toas, suwwe ajal, et sa haknad — talwe ajal, et sa ahjo = auko lahti teed.

Nendasammoti woib inimenne haigeks sada kui ta omnia ihho ja rivede polest puhhas ep olle.

Wotta siis holt kanda ihho pessemisese eest, suwwe ajal jões ja järwes ja panne saggedaste puhhast pessa selga. Wannad, willased, paksud poomwillsed rived, kassukad, kelle külges pahha hais, wotta aeg ajalt tulutada, ripputa neid päwa paistesese ehk tulese ehk pista neid mõnin = gaks tunniks ahjodesse, kus sees leiba on küpsatud.

Külmetamisese läbbi woib ka Kolera többes aigeks sada.

Kuida wiisi ilmake, sedda wiisi panne rived selga, kõhho all ja jallad pea sojaks, ärra anna ennast tule lõhnessese, egga pallawast toast ühhe forraga külma kätte, suwwe kui maggad, ärra lasse haknat lahti seista, isfiärranis ärra magga tules taewa al palja ma peäl; talwe ajal ärra

minne pallawast saunast tulesse wälja egga heida ennast ka mitte lumme
süse n. t. s.

Olgo nüüd, et lijaste sööd ehk ilma sömata olled, olgo ihholik ehk wai-
molik sundminne, ö = waht, wihhastaminne, wihha, argdus, kartus, kurbdus
se teeb saggedaste, et innimenne Kolera többes woib haigeks sada.

Sellepärrast hoia ennast ni paljo woimalik selle eest. Ella kasfinaste,
püa ja katso, et sa raholiste keik toimetad, mis sinno kohjus on, loda
Zummala peäle ja usso, et üllemad ja liggimesed keik sawad teggema,
önnetust, mis Issand ehk ka meie peäle weretab, kuida woimalik, ker-
gitada.

Rauge ja paljo ofse, mis ennamast jaut wälja näeb otsego walkjas wessi,
ja nendasammoti weddelaste feest läbbi käminne näitawad kül ennamast jaut, agga
mitte ifka, Kolera többe haigust, weel ennam: suur nõrkus ja rammopudus, kui
ihho külmaks lööb, ärralangenud palle, kui soned kofkofistakse, ja mönningad
mu wiggad, mis arst ükspäinis woib tunda ja moista. Agga ifka on nisugguse
wiggajures rutto abbi tarwis, sest et saggedaste se läbbi ükspäines omma ello
woid hoida.

Kui siis sel ajal, et seal kohtas, kus jo külgehakkaja többi wallitsemas,
haigus peäle tulleb, mis rängaks woiks nimmetada, siis ärra wida
filmapihgutski aega, arstist abbi otsida, se on se keige essimenne hote-
kandminne. Enne arsti tullemist panne haiget soja tuppä, kus fallajat
tuult polle ollemas, ja wotta temma ihho kampwerpiritussega, ehk kui

sedda ep olles ollema, sojaks tehtud kange wina = ehk ädikaga, ehk ka wõlde kindaga mis sa külma wee sisse kastad, öruda, katta tedda siis wilse tekkiga ehk rietega kinni ehk kasukaga ehk padjatega, et ta jälle sojaks saab ja jääb. Hea on ka ihho kuivalt, harja — jämmeda wilse rie — ehk ka palja käega tekki al öruda. Süddame alla woib pallawat tuhka panna ehk pallawaks tehtud kaero, liwa, jahho, kli-jahho kottikesse sisse ehk taldriko peäle, mis pallawaks tehtud, kewa wee sisse kastetud ja wäljawirrotud nartsõ sisse pantud, ehk sinnepi plaastrit, ehk örutud mädareikast peäle panna. Sisseandmiseks on hea: piparmünti thewet, münti, pommerantsi lehhe — anisi — ehk rohelist thewet. Jomaajaks anna röstitud kaera = ehk oddra = tangust fedetud wet. Küsõib haige külmat jomaiega, siis pakko temmale üsna külmat wet eite sagedaste agga hawhawalt püsut, mitte ennam kui lusõka täit, nenda ka eatükikesõ.

Need, kes Kolera tõbbesse surewad, ei paigastgi enne öed = ja = päwa (24 tundi) ja mitte enne ei tohi matta, kuni sedda toeste teada, et ta surnud. Ee woib sedda enneminne nenda sündida, sellepärast, et Kolera surno kehast ep olle isõärnanist tulerikkumist karta.

Sedda Liiwlandi = Kubbernemango wallitusse polest ma rahwale teada andes, et selle järrele tehha, noutakse keige Kubbernemango rahwaist, sellesunnatse õppetuse kindla piddamisõ läbbi, ka omma polest holt kanda, et selleajani terwisõpõlw meie Kubbernemangus saaks hoitud ja kaitstud, ning et se läbbi sedda ennam ilma kartusfeta selle peäle woikõime nähha, mis woiks tulla, kui peaks sündima — ja selle eest Jummal kül hoidko — et ka meie Kubbernemangus Ko-

Iera többi ennast peaks näitama, siis küll rahvas keigeüllema hole=nenda kui il=maärrawässimatta üllematte hõlekandmisse peäl woib lota ja kindlaste toeks arwada, et ta keigest, mis agga innimesse abbi jouab, peab ossa sama.

Nija linnas 15. Detsembri ku päwal 1847.

Liiwlandi:ma Kubberneer **M. v. Esfen.**

Sefr. Otto Müller.

